

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE KÜLTÜR VE DİL POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE İLYADA TERCÜMELERİ ¹

*Süheyla YÜKSEL**

Özet: Tercümeleler, milletlerin uyanış devirlerine katkıları olan, yeniden şekillendirilmeye çalışılan millet edebiyatlarına yön veren unsurlardır. Tercümesi yapılan eserler, bu eserlerde kullanılan dil, milletlerin sosyal ve kültürel tercihlerini yansıması bakımından önemlidir. Türk edebiyatının Batılılaşması sürecinde tercümelelerin rolü büyüktür ve bu süreçte Fransız edebiyatının yanı sıra eski Yunan edebiyatından da çeviriler yapılmıştır. Antik Yunan edebiyatının ilk örneklerinden birisi olarak bilinen İlyada edebiyatımızın Batılılaşması sürecinde çevirisi yapılan eserler arasındadır. Ayrıca, Cumhuriyet yıllarında da bu eserin birkaç defa tercümesi yapılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanan zaman diliminde, bazıları tamamlanmamakla birlikte, dokuz İlyada tercümesi vardır. Çeviri metinlerin birbirinin aynı olması beklenmez fakat İlyada tercümelelerindeki farklılıklar; kişisel bir tercihten ziyade, toplumun kültürel yapısındaki ve Türkçedeki değişmeyi, başka kültürlere bakıştaki farklılaşmayı ve yapılan çeviriye verilen anlamı ifade eder. Bu makalede farklı dönemlerde yapılan İlyada çevirileri; dil politikaları ve sosyo-kültürel değişimler göz önünde bulundurularak karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlyada, Çeviri, Batılılaşma, Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu.

Iliad Translations from the Perspectives of Cultural and Language Policies Since Ottoman Time up to Now

Abstract: Translations are a great subject of having an impact on nations awaking and trying to develop commonwealth literature. Translated works and used expression had a great value to symbolize nations social and cultural choices. Iliad appears in Greek mythology so gods, goddess', names of them and mythological events underlie it. This epic also has examples of ancient Greek daily life. Translation of Iliad is not just putting words of another language; at the same time presentation of a nation's insights and beliefs to reader. Iliad translated 9 times and some of them not completed since late 19th century. We can't expect all the translations to be the same but differences between Iliad

¹ Bu çalışma, 19-22 Aralık 2012'de Pamukkale Üniversitesinde düzenlenen 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda "Türkçede İlyada Tercümeleleri ve Bu Tercümelelerde Türkçenin Kullanımı" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SİVAS.

translations express change of cultural structure of society, Turkish language, point of view to other cultural societies and the meaning of translation to the translator beside of individual choice.

Key Words: Iliad, Translations, Translator, Society and Cultural Structure, The Republic Of Turkey, Ottoman Porte.

Giriş

İlyada, hem antik Yunan edebiyatına ait klasik bir eser olarak hem de edebî bir metin olarak değer taşımaktadır.

Klasik bir eser olan Yunan mitolojisinin kaynakları arasında yer alan bu destan, antik Yunan'ın inanç dünyası, değer yargıları ve sosyal hayatına dair bilgiler verir.

Edebî bir metin olarak ise *İlyada*, üslubundaki sadelik, akıcılık, tabiiilik, şairanelik gibi özellikleriyle dikkat çekicidir.

Bütün bu özelliklerden dolayıdır ki, *İlyada* yüzyıllar boyunca ilgi kaynağı olmuş, çevirileri yapılmış, bu çeviriler eleştirilmiş, yapılacak yeni çevirilerde nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde fikir yürütülmüştür.

Adnan Adıvar, Fatih Sultan Mehmet zamanında, saray kütüphanesinde antik Yunan'a ait başka eserlerin yanı sıra *İlyada*'nın da Yunanca yazmaları olduğunu söyler (Adıvar 1970: 32). Bununla birlikte Türk edebiyatısının bu esere ilgisi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında, imparatorluğun bütün kurumlarında olduğu gibi edebiyatta da Batı'nın örnek alındığı süreçte başlar. Çeşitli vesilelerle kaleme alınan yazılarda *İlyada*'nın adı zikredilse de² *İlyada* ilk tercüme edilen eserler arasında değildir.

Bu yazıda ilk önce *İlyada* evirileri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve çevirileri hazırlayan faktörler üzerinde durulmuştur. Bu faktörler çevirmenin kimliği ve sosyo-kültürel ortam olmak üzere iki açıdan incelenmiştir.

Daha sonra Türkçenin gelişme, değişme, sadeleşme evrelerinin *İlyada* evirilerine yansımaları belirlenmeye alıılmış; ardından eviri metinlerde Türkçenin kullanımı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede hareket noktaları; sıfatlar, hitaplar ve tanrı-tanrıça isimleridir çünkü bu unsurlar *İlyada* destanının önemli anlatım özellikleridir.

İlyada, Yunan mitolojisinin kaynağı olmasının yanı sıra üslup özellikleri açısından da dikkat çekicidir. Tercümeler, bu açıdan da irdelenmiş; *İlyada*'nın önemli üslup özellikleri tasvirî anlatım ve geri dönüşler bu konuda çıkış noktası olarak belirlenmiştir.

² Mesela Tasvir-i Efkâr gazetesinin 16 Ocak 1863 tarihli 58.sayısında Homeros ile eserinden bahsedilmiştir.

“Günümüzde *İlyada* Tercümelere” başlığı altında kısaca tanıtılan çeviriler ise, yukarıda belirlenen hareket noktaları bakımından anlamlı veriler taşımadıkları için değerlendirmeye alınmamıştır.

TÜRKÇEDE İLYADA TERCÜMELERE

Metnin orijinali elimizde olmamakla birlikte Türkçedeki ilk *İlyada* tercümesinin Sadullah Paşa'ya ait olduğu söylenebilir³. Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden* isimli kitabında bu çalışmadan söz eder fakat herhangi bir tarih vermez: “Kaynaklara gitme konusunda pek çok sözü geçen *İlyada*, bildiğimize göre ilk defa Sadullah Paşa (1839-1890) tarafından tercümeyle teşebbüs edilmiştir. On beyiti manzum (Mef’ûlü mefâilün faûlün vezninde), geri kalan 46-47 sahifesi mensur olarak Türkçeye çevrilmiştir. Bunları rahmetli Mithat Cemal Kuntay’da görmüş ve müsaadesi ile kopya etmişim⁴. Ne zaman ve ne maksatla yazıldığını bilmiyorum. Muhakkak olan şu ki, bizde, şimdiye kadar bildiğimize göre ilk *İlyada* mütercimi olma şerefi, Sadullah Paşa’nındır” (Yücel 1989: 297) der ve hiçbir yerde yayımlanmadığını düşündüğü için çevirinin manzum bölümünü kitabına alır. Bu bilgiler ışığında, *İlyada*’yı ilk çeviri girişiminin tarihi olarak, Sadullah Paşa’nın ölümünden önceki bir tarihi, yani 1890 öncesini düşünmek gerekir.

İlyada’nın dilimize ikinci tercümesini M. Naim Fraşeri, Yunanca aslından yapmış, 1303 (1886) tarihinde *İlyada* adıyla Karabet ve Kasbar matbaasında tab ettirmiştir. M. Naim Fraşeri, eserin peyderpey neşredileceğini duyurur, fakat çevirisi yapılan ve yayımlanan metin sadece *İlyada*’nın birinci bölümüdür ve düz yazı halindedir⁵.

Üçüncü sırada ise, Encümen-i Teftiş ve Muayene Azasından Selanikli Hilmi’nin yine Yunancadan tercüme ederek *İlyas Yahut Şair-i Şehir Omiros* adıyla 1316 (1898/1899) yılında Matbaa-i Şirket-i Mürettibiyye’de tab ettirdiği eser yer almaktadır. Selanikli Hilmi, eser ve konusu hakkında bilgi verdiği “Medhal-i Tercüme”yi Osmanlı alfabesinin harfleriyle sıralamıştır. Mütercimnin bu tercihinin sebebi eserin orijinal metnindeki sıralama metodu olmalıdır çünkü *İlyada*’nın orijinal metninde bölümler Yunan alfabesinin harfleriyle isimlendirilmiştir. Bu çeviri *İlyada*’nın sadece birinci bölümünün iki “fasıl”

³ Sadullah Paşa’nın bu eseri hangi tarihte yaptığını tam olarak tespit etmek mümkün değildir fakat yayımlanmadığı için bu çeviri ilk sırada değerlendirilmiştir.

⁴ Münevver Ayaşlı, Sadullah Paşa’nın evraklarını, hayatını yazması için Mithat Cemal Kuntay’a verdiklerini söyler (Ayaşlı 1973: 144-153/144-153). Muhtemelen bu çeviriler de o evraklar arasındadır.

⁵ *İlyada*, Eser-i Homer, Lisan-ı Aslı-i Yunani’den tercüme olunmuştur. Mütercim: M. Naim Fraşeri, Sahip ve Nâşirleri: Karabet ve Kasbar, Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla tab’ olunmuştur, İstanbul, 1303.

olarak nesren tercümesidir⁶. Destan Yunanca İlias adını taşır. Selanikli Hilmi'nin eseri *İlyas* olarak isimlendirmesi bu kelimenin okunuşundan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim bu isim Yahya Kemâl'i de yanıltmıştır. Yahya Kemâl'in bu eserle ilgili olarak, *O aralık okuduğum eserler arasında İlyas unvanlı mütercem bir şiir okumuştum. Bu şiir beni fena sarsmıştı. Bunu bir Rum'un eseri zannediyordum. Çok zaman sonra anladım ki o zaman okuduğum Homeros'un Türkçeye yarım yamalak tercüme edilmiş İlyada'sı imiş*" tarzında bir açıklaması vardır (Beyatlı 1999: 100).

Ömer Seyfettin'in 1918'de *Yeni Mecmua*'da tefrika ettiği, 1927 yılında, Maarif Vekâleti tarafından kitap hâlinde neşredilen (*İlyada*'nın dördüncü) tercümesinde ise Lyon Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Allegré Dugas Montebel ile Leconte de Lisle'nin çevirilerini esas almıştır. Tefrikada, eserin 1-12. ve 22. bölümleri; kitap halinde neşredilen çeviride ise eserin 3, 7, 11, 12. bölümleri yer almaktadır⁷. Çeviri nesir olarak yapılmıştır.

Celâl Arıkdemir'in yaptığı *İlyada* tercümesi Türkçedeki bütün *İlyada* tercümeleri arasında beşinci fakat Cumhuriyet Türkiye'sinde *İlyada*'nın, Latin harfleriyle yayımlanan tercümeleri arasında ilk sıradadır. Eski Grekçeden yapılan bu tercüme, 1940'ta, *Türk Dili Belleten* seri II ve III'te "Eski Grekçeden Tercüme" başlığı altında tefrika edilmiştir. Bu çeviri destanın 1-6. bölümlerini kapsamaktadır. İlk beş bölüm ve altıncı bölümün büyük bir kısmı nazmen, tamamlanmamış olan altıncı bölümün bazı kısımları tekrar nesren tercüme edilmiştir. Sayı 1-2'deki metin, eserin aslı ile birlikte yayımlanmıştır⁸.

Ahmet Cevat Emre'nin, *İlyada İlias Destanı* adıyla çevirdiği eserin ilk baskısı 1957 yılında yapılmıştır. Mütercim, eserin 24 bölümünü "Şan" olarak isimlendirerek numaralandırmış ve bu bölümleri, anlatılan olayı açıklayacak şekilde alt başlıklara ayırmıştır. Mütercim, hangi metni esas aldığını belirtmemiştir fakat eser Yunancadan tercümedir. Eserin sonuna eklenen "Küçük Mitolojik Sözlük"te *İlyada*'da geçen isimler tanıtılmıştır⁹. Bu eser, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan *İlyada* tercümeleri içinde altıncı, Cumhuriyet tarihinde ikinci sırada yer almaktadır. Ahmet Cevat Emre'nin bu çalışması, tamamlanan ilk *İlyada* tercümesidir.

⁶ *İlyas Yahut Şair-i Şehir Omiros*, Yunanca Lisanından Tercüme Olunmuştur, Mütercimi: Encümen-i Teftiş ve Muayene Azasından Selanikli Hilmi, Nezaret-i Celilesinin 566 Numaralı ve Fi 17 Teşrin-i evvel sene 314 tarihli ruhsatnamesiyle tab olunmuştur, İstanbul, Matbaa-yı Şirket-i Mürettebiyye, 1316 (1900\1901), Nâşiri "Şems" Kütüphanesi Sahibi.

⁷ Ömer Seyfettin *Bütün Eserleri Makaleler 2, Tercüme*, Haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 369-436.

⁸ *Türk Dili Belleten* seri II, sayı: 1-2: 87-94; sayı: 3-4: 119-128; sayı: 7-8: 164; (Birinci bölüm) sayı: 9-10: 148-160; sayı: 13-15: 173-185 (İkinci bölüm); sayı: 13-15: 186-198 (Üçüncü bölüm); sayı: 13-15: 198-208; sayı: 16-17:143-149 (Dördüncü bölüm); sayı: 16-17: 149-160; sayı: 18-20: 141-156 (Beşinci bölüm); sayı: 18-20: 156-171); seri III, sayı: 8-9: 115-125 (Altıncı bölüm).

⁹ *İlyada, İlias Destanı*, (İkinci Basılış) Homeros, (Çev. Ahmet Cevat Emre), Varlık Yayınevi, İstanbul 1961.

Arın (Saffet) Engin'in 1958'de, *İlyada* adıyla yayımlanan eseri de tamamlanmış bir tercümedir ve bu çeviri, bütün *İlyada* çevirilerinin yedinci sırasındadır. Bu çeviride eserin bölümlerine verilen isim "Bitik"tir. Mütercim, sık sık dipnotlara başvurmuş; bu dipnotlarda bazen eserdeki özel isimler hakkında bilgi vermiş, bazen de Türk kültürü ile eser arasında bağlantı kurmuştur. Aleksander Pope'nin İngilizce çevirisinin esas alındığı bu tercüme nesir hâlinindedir. Arın Engin eserinin sonuna "Grek Tanrıları Örgütü" başlığı altında mitolojideki tanrıları tanıtan bir bölüm, *İlyada*'daki bazı olayları temsil eden resimler ve "Sözlükçe" eklemiştir. "Sözlükçe"de, çevirideki "öz Türkçe sözlerle" bu sözlerin "Osmanlıca-Frenkçe karşılıkları" bulunmaktadır¹⁰.

Azra Erhat ile A. Kadir'in nazmen yaptığı *İlyada* tercümesinin tam metni 1967'de basılmıştır. Fransızca, İngilizce, Almanca çevirileriyle karşılaştırılarak Yunanca aslından yapılan bu tercümede eserin bölümleri sayıyla belirtilmiş, farklı bir isim verilmemiştir¹¹. Eser, Azra Erhat tarafından çevrilmiş, A. Kadir tarafından şiir diline aktarılmıştır (Kabağaçalı 1958: 170-174).

Günümüzde *İlyada* Tercümelere

Azra Erhat-A. Kadir çevirisinden sonra da birçok *İlyada* çevirisi yapılmış ve yayımlanmıştır fakat çevirmenlerin birçoğu, Azra Erhat ve A. Kadir'in *İlyada* çevirisinden faydalandıklarını dile getirmiştir.

Çevirilere yer alan tanıtım yazılarında veya ön sözlerde *İlyada*'nın Batı kültürü için önemli bir eser olduğu vurgulanmakla birlikte günümüzde, mitolojik kitaplara ilginin artığına dikkat çekilerek *İlyada* tercümelerinin de bu çerçevede yapıldığı belirtilmiştir.

Söz konusu çevirilerin bazılarında çeviriye kaynak olan metin işaret edilmemiştir.

Kaynak metni işaret eden çevirmenlerden Atilla Dirim "Çevirmenin Notu"nda, "*Herkesin iyi bir şiir okuyucusu olmadığını düşünerek bu destanları roman formunda yayımlayıp bu eserlerin geniş kitleler tarafından okunmasını hedefledik*" açıklamasını yapar. Avrupa'da *İlyada* ve *Odysseia*'nın yeni anlatımlarının bulunduğu bu yeni anlatımların eserlerin daha iyi anlaşılmasına hizmet ettiğine dikkat çeker. Atilla Dirim, Robert Krugmann ve Cristoph Martin'in "*yeni-anlatımlarının*" çevirisini yapmıştır¹².

Kaynak metnin işaret edildiği çeviriler arasında, Fulya Koçak'ın 2014 yılında yayımlanan *İlyada* tercümesi Yunanca bir metinden yapılması açısından dikkat çekicidir. Fulya Koçak "Yayın Hakkında" başlığı altında verdiği bilgide çeviriye esas olan metnin 1930-1938 arasında Eleutheros Anthropos dergisinde 552 sayfadan oluşan 50 bölüm halinde tefrika edildiğini daha sonra çağdaş bir

¹⁰ *İlyada*, Homer, (Çev. Dr. Arın (Saffet) Engin), Atatürk Kent, İstanbul, 1958.

¹¹ *İlyada*. (7. basım) Homeros, (Türkçesi Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 1993.

¹² Homeros, *İlyada* (Çev. Atilla Dirim), Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 5-6.

araştırmacı tarafından günümüz Yunancasına aktarıldığını anlatır¹³. Çeviri manzumdur.

Eren Cenday'ın çevirisi ise Alessandro Baricco'nun *İlyada*'sından yapılmıştır. Eserdeki “Önsöz” çevirisi yapılan İtalyanca eserin önsözü olmalıdır. Bu bölümde, eserin ortaya çıkış macerası ve üzerinde yapılan değişiklikler anlatılır ve amaç *İlyada*'nın daha geniş geniş halk kitlelerin önünde okunmasını sağlamak olarak tespit edilir¹⁴.

İlyada Tanrıların Savaşı adıyla yayımlanan Derya Öztürk çevirisi İngilizceden yapılmıştır fakat kaynak metin belirtilmemiştir. Bu çeviride de eserin “roman türünde” tercüme edildiği dile getirilmiştir¹⁵.

Günümüzde de *İlyada* çevirilerinin yapılması eserin hâlâ ilgi gördüğünün bir işareti olarak düşünülmelidir.

İLYADA ÇEVİRİLERİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

Çevirmenlerin Kimliği

Çeviri bilimde nedensel model, “çevirinin neden ve sonuçlarını ortaya çıkarmayı hedefler. Ne var ki, çeviri bilim alanında nedenler çoğu kez somut olarak ölçülemediğinden, bu model daha çok neyin çeviri eylemini tetiklediği üzerinde durur (Yazıcı 2005: 23). Çeviriyi ilk başlatanın “çevirmen” olduğu düşüncesinden hareket eden bu metot, çeviriyi hazırlayan koşullar arasında birinci sıraya “çevirmen”i alır. Bu başlık altında, çevirmenin kişisel donanımını, görev anlayışını ve deneyimini hareket noktası olarak belirler.

Bu hareket noktaları, *İlyada* tercümelerini değerlendirmek açısından da anlamlıdır.

Batılılaşma sürecinde Yunan antikitesine ve mitolojisine ilgi artmış; bu alanla ilgilenenlerin büyük bir kısmı da XIX. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk sınırları içerisinde olan fakat antik Yunan medeniyetinin vücut bulup geliştiği yerlere mensup isimler olmuştur (Yüksel 2012: 248-249). İlk *İlyada* mütercimleri, Naim Fraşeri ve Selanikli Hilmi de bu grubun içindedir.

Ömer Seyfettin'in de Manastır civarında ve Selanik'te bir süre bulunduğu; bu vesile ile Yunan antikitesini tanıdığı söylenebilir fakat onun *İlyada*'ya ilgisi daha çok eserin edebî değeri açısındanadır. 1915'te kaleme aldığı “Güzellik ve Esatir” isimli yazısında mitolojinin kaynağını yorumlar. Yazara göre, esatirin kaynağını bilmeyenler onu Yunanlara has bedii müessese zannetmektedirler. Hâlbuki her milletin olduğu gibi Yunanların da iptidai bir dini vardır. Felsefi fikirler ve ilmî seziler Yunanlara ilk ve iptidaî dinlerini kaybettirmiş eski

¹³ Homeros, *İlyada* (Çev. Fulya Koçak), Arkadaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. xii.

¹⁴ Homeros, *İlyada* (Çev. Eren Cendey), Can Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9-13.

¹⁵ Homeros, *İlyada* (Çev. Derya Öztürk), Parola Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9-10.

ayınlar masal olmuştur. Bu masalın içine bedî harsa malik bir milletin hayalinden birçok şey ilave edilmiş, bedî ve edebî bir esatir vücuda gelmiştir. Garbın bu bedî abideye çok kıymet verdiğini söyleyen Ömer Seyfettin milliyetçi bir tavırla, bizim Yunan esatirinden ilham almağa ihtiyacımız olmadığını söyler çünkü “başkalarının esatirine muhtaç olan, kendi esatiri, iptidâî ve gayet eski bir mazisi olmayan milletlerdir” (Ömer Seyfettin1 2001: 374). Yazar, Homeros’u klasiklerin başında sayar, kendinden önce yapılan çevirileri görmezden gelerek, onun dilimize aktarılmamış olmasını büyük bir eksiklik olarak görür ve gençlere yazı yazmağa başlamadan önce Homeros’u okumalarını tavsiye eder (Ömer Seyfettin2 2001: 369). Ömer Seyfettin’in esere bakış açısını tercümesinde görmek mümkündür. Yazar, kaynak metin olarak Allegre Dugas’ın ve Leconte de Lisle’nin çevirisini almıştır. Bunlardan birincisi Montebel’in *İlyada* çevirisinin, “bedî ruhiyata zevk vermeyen kısımlarını hulâsa etmek; en edebî, en insanî yerlerini ‘metin hâlinde’ bırakmak” suretiyle küçültülmüş hâlidir (Ömer Seyfettin2 2001: 369). *İlyada*’ya edebî değeri açısından yaklaşan Ömer Seyfettin de bu yolu tercih eder. Aynı şekilde, yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasını hedefleyen Yeni Lisan hareketinin öncülerinden olan Ömer Seyfettin’in dil anlayışı da tercümeğe yansır. Ayrıca, “Avrupa’da kültür araştırmalarını yakından takip etmiş ve Türklerin de tıpkı *İlyada* ve *Odise* gibi, *Kalevala* gibi milli bir destana ihtiyacı olduğunu ve o dönemde büyük bir Türk destanının yazılabileceğini” (Duymaz 2009: 413-421) savunan Ömer Seyfettin’i *İlyada* tercümesine yönelten bir başka sebep de bu ilgi olmalıdır.

Cumhuriyet yıllarında yapılan çevirilerden ilki Türk Dil Kurumunun himayesindedir. Celâl Arıkdemir, bu kurumun Rumca mütercimleri arasında yer alır. Diğer iki mütercim, Ahmet Cevat Emre Türk Dil Kurumu, Arın (Saffet) Engin ise Türk Tarih Kurumu üyelerindedir. Resmî kimlikleriyle Türkçe ve Türk tarihi üzerinde çalışmalar yapan bu iki mütercim eseri Türk kültürüne yakınlaştırmaya çalışmıştır.

Azra Erhat ise, “eski uygarlıklardan başlayarak Anadolu’nun kültür birikimine coşku ve hayranlıkla sahip çıkan”(Afacan 2003: 80) Mavi Hümanizma düşüncesini benimsemiş klasik filoloji doçentidir. Akademik duruşu ve Homeros kültürüne yaklaşımı tercümesine yansımıştır.

Çeviri bilimdeki “nedensel model” tercüme edilen eseri çevirmenin bilgi birikimi ve donanımı açısından da değerlendirir. Buna göre, Yunanca bilen Naim Fraşeri, Selanikli Hilmi, Celâl Arıkdemir, Ahmet Cevat Emre, Azra Erhat çevirilerini eserin Yunanca aslından yapmışlardır. Bu tercih, çevirinin kalitesi bakımından anlamlıdır. Nitekim Georg Rohde, klasiklerin aslından çevrilmesi gerektiğini söyler (1941: 475-478). Bununla birlikte Selanikli Hilmi’nin özellikle tanrıları sıfatlarını verirken ihmalkâr davrandığı görülmektedir.

Arın (Saffet) Engin, kaynak metin olarak, çok ince ve çok duygusal çevrildiğini düşündüğü için Aleksander Pope'nin *İlyada* çevirisini tercih etmiştir (Engin 1958: VIII). Bu çeviri, kelime ve üslup bakımından yapay olduğu, mütercimim esere süs ve ihtişam vermek istediği için eleştirilir (Matthew 1941: 68-71). Söz konusu eleştiri, Arın (Saffet) Engin çevirisinin *İlyada*'nın sesini vermek açısından başarılı olmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Aslında Saffet Engin *İlyada* çevirisinde Türkçenin sesini de yakalayamamıştır.

Bu tespitlerden hareketle, çeviri bilimin nedensel modelinde çeviriyi hazırlayan birinci koşul olarak tespit edilen çevirmenin kimliğinin, donanımlarının *İlyada* çevirilerine yansıdığını söylemek mümkündür.

Sosyo-Kültürel Ortam

Çeviri bilimin nedensel modelinde, soysa-kültürel ortam da çeviriyi hazırlayan koşullar arasında kabul edilir. Sosyo-kültürel ortam açısından *İlyada* çevirilerinin yayımlandığı yılları üç döneme ayırarak değerlendirmek mümkündür. Bu tarihler genel anlamda; siyasî, sosyal, kültürel tarihimiz için de bazı farklılıklar gösterir.

İlk üç çevirinin yapıldığı, XIX. yüzyılın ikinci yarısı (1890 öncesi, 1886 ve 1898/1899 yılları) birinci dönem olarak düşünülebilir. Bu yıllarda Batı'dan çeviriler yapılmış ve Batı edebiyatı tanıtılmaya çalışılmıştır. Kişisel girişimlerin yanı sıra resmî kurumlarca da desteklenen bu çeviri faaliyetleri dönemin siyasal, kültürel ve sosyal ortamını belirlemede etkili olmuştur. 1897 yılında Ahmet Mithat'ın "Müsâbaka-i Kalemîyye İkrâm-ı Aklâm" isimli yazısıyla başlayan klasikler tartışmasına gösterilen ilgi bu faaliyetlerin ne kadar dikkat çekici olduğunu göstermek açısından önemlidir¹⁶.

İlyada'nın Türk okuyucusuna tanıtılması ve çevirisinin yapılması gerektiği düşüncesini hazırlayan nedenlerden birisi işte bu sosyo-kültürel koşullardır.

Bu ilk dönemin yapılan *İlyada* çevirilerinde mütercimler, Avrupalıların *İlyada*'ya verdikleri önemi vurgulamış eseri tanıtıcı bazı bilgiler vermiştir.

Naim Fraşeri eserle ilgili olarak, "Muhakikin itimadına göre şimdiye kadar âlemde hiçbir şair Homer'in ka'bına varamamıştır ve Homer ile'l-ebed şiirin pederi ve şuaranın reisi ve *İlyada* ile Odisya âsâr-ı manzume-i sâirenin bergüzidesi bulunacaktır" (s. 13) der.

Selanikli Hilmi ise *İlyada*'nın "Şarkta, Garpta değil cihan-ı medeniyetin her bir noktasında ciddi bir takdir ile mazhar-ı itibar" (s. elif)¹⁷ olduğunu söyler, eserin Avrupa okullarında okutulduğu bilgisini verir ve *İlyada*'nın ne kadar önemli bir eser olduğuna Shakespear'in, Rousseau'nun sözlerini delil göstererek dikkat çeker.

¹⁶ Bk. Kaplan, Ramazan, *Klasikler Tartışması -Başlangıç Dönemi-*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

¹⁷ Selanikli Hilmi, "Medhal-i Tercüme" bölümünde sayfaları harflerle belirlemiştir.

Eserin sadece birinci bölümünün tercüme edildiği her iki çalışmanın başlangıcında eserin muhtevasına dair bilgiler vardır. Bu açıklamalarda, eseri tanımadığı düşünülen okuyucunun bilgilendirmesi amaçlanmış, yapılan işin önemine dikkat çekilmiş, böylesine önemli bir eserin henüz Türkçeye aktarılmamış olmasının ne kadar büyük bir eksiklik olduğu vurgulanmıştır. Bu dönemde eserin tanıtılmasına önem verilmiş, Avrupa'nın *İlyada*'ya ilgisi eserin kıymetini belirleyen bir ölçüt olarak görülmüştür.

Sosyo-kültürel koşullar hazır olsa bile *İlyada*, Batı'dan yapılan ilk çeviriler arasında yer almaz. Bu gecikmenin sebeplerinden birisi Tanzimat sanatçısının öğretici olma kaygısı olmalıdır; çünkü *İlyada*'dan çıkarılacak bir takım dersler olmakla birlikte bu dersler Tanzimat edebiyatçısının eğitici olma hedefine hizmet etmekten uzaktır.

Diğer bir sebep ise yine dönemin toplumsal yapısı ile bağlantılı olarak eserin muhtevasında aranmalıdır. *İlyada*, Yunan mitolojisinin kaynakları arasındadır. Yunan mitolojisinin çok tanrılı yapısı ve tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkiler, tanrılara verilen sıfatlar dönemin kabullerini zorlayacak niteliktedir.

1899 yılında yayımlanan Selanikli Hilmi tercümesi ile bunun ardından gelen Ömer Seyfettin tercümesi arasında 19 yıl vardır fakat bu zaman zarfında ülke; siyasî, edebî, fikrî, sosyal hemen her alanda çok büyük değişiklikler yaşamıştır.

Ömer Seyfettin'in yarım kalmış tercüme girişimi, *İlyada*'nın iki bölümünü kapsar ve iki farklı tarihte okuyucu ile buluşur. Bu tarihlerden birincisi, tercümenin tefrika edildiği 1918, diğeri yazarın ölümünden sonra kitap hâlinde yayımlandığı 1927'dir.

1918 yılının Ömer Seyfettin'i *İlyada* çevirisine yönelten sosyo-kültürel bir ortamı barındırdığı söylenemez; fakat Ömer Seyfettin'in bu çalışması, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e adeta bir köprüdür ve eserin Maarif Vekâleti tarafından yayımlandığı 1927 yılının Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikaları içerisinde değerlendirilmesi gerekir.

Tanzimat sonrasında olduğu gibi, Anadolu'da şekilleneceği belli olan yeni Türk devletinin de Batı kültürünü tercümeleerle tanıma yolundaki ilk çalışmaları, Ankara'da işgal kuvvetlerine karşı yürütülen Millî Mücadele hareketiyle beraber, imkânlar ölçüsünde Ankara'da yeni devlet kurumlarının temellerinin atılmasıyla başlamıştır. Daha devletin yönetim şekli belirlenmeden TBMM'nin açılmasını müteakiben teşkil olunan Maarif Vekâletinin bünyesinde kurulan "Muvakkat İcra Encümeni"nin, ilk toplantısında belirlediği hedefleri arasında, "*garb ve şarkın müellefât-ı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek*" de vardır (Kayaoğlu 1998: 195,199). Bir müddet sonra dar bir kadro ile kurulan "Telif ve Tercüme Encümeni" 1926 yılına kadar edebiyat değil, eğitim kitaplarının telif ve tercümesini yayımlayarak etkinliğini sürdürmüştür. "*Genç cumhuriyetin yürüttüğü ikinci çeviri etkinliğine de yine Maarif Vekilliği*

tarafından girilmiştir. 1927’de Bakanlık, ‘Cihan Edebiyatından Numuneler’ başlığı altında bir dizi başlatır” (Gürçağlar 2006: 572).

İşte Ömer Seyfettin’in tercümesi bu seride yayımlanır¹⁸.

TBMM ve Cumhuriyet hükümetleri döneminde tercüme faaliyetleri görülse de bu konudaki en sistemli ve yoğun çalışmalar için milat, 1939 yılında Hasan Âli Yücel’in başkanlığında toplanan “Birinci Türk Neşriyat Kongresi”dir. Bu kongre bünyesinde oluşturulan encümenler arasında “Tercüme Encümeni” de vardır ve bu encümenin tertip ettiği listenin birinci sırasında Homeros’un *İlyada* ve *Odyssea*’sı yer alır. Bu encümen raporu, 1940’ta kurulan, tercüme faaliyetleriyle dönemin kültür ve edebiyat ortamını belirleyecek olan Tercüme Bürosu’nun da programı olmuştur (Gürçağlar 2006: 572-576; Kayaoğlu 1998: 286, 302).

Cumhuriyetin tamamlanmamış ilk *İlyada* çevirisinin *Türk Dili Belleten*’inde tefrika edildiği yıl da 1940’tır.

1940 yılından itibaren tercüme meselesi bir devlet politikası olarak, yukarıda dikkat çekildiği gibi, büyük ölçüde Tercüme Bürosu tarafından, özellikle 1946 yılına kadar, yoğun ve sistemli olarak yürütülmüş ve bu büronun “Dünya Edebiyatından Tercüme-Klasikler Serisi”nin ilk sırasında yine Homeros’un destanları yer almıştır.

Bu yıllarda, Türk hümanizmini oluşturmak amacıyla, hümanist kültür ürünlerine büyük önem ve öncelik verilmiş, bu çerçevede özellikle ilk on yıl içerisinde antik Yunan’dan birçok çeviri yapılmıştır. Şehnaz Gürçağlar, Tercüme Bürosu’nun çalışmaları, “Çevrilen Eski Yunan yapıtları, yayınına 1943’te başlanan Latin klasikleriyle birlikte yeni bir kanon yaratmak için gerekli olan hümanist alt yapının kurulmasına yardımcı oldu” (Gürçağlar 2006: 578) değerlendirmesini yapar.

Ahmet Cevat Emre, Arın (Saffet) Engin ve Azra Erhat-A. Kadir tercümesini işte bu sosyo-kültürel ortamda değerlendirmek gerekir.

Diyebiliriz ki, 1940’tan sonra ön plana çıkarılan hümanist kültür politikası ve tercümelerde bu kültürü yansıtan eserlere öncelik verilmesinin oluşturduğu sosyo-kültürel ortam *İlyada* çevirilerine zemin hazırlamış ve bu esere verilen anlamı şekillendirmiştir. Bu çevirilere yönelik eleştirilerde de çevirilerin niçin yapıldığı sorgulanmaz fakat nasıl yapılması gerektiği, *İlyada*’yı çevirmenin ve anlamının ne denli zor olduğu üzerinde durulur.

¹⁸ Cihan Edebiyatında Numuneler, *İlyad Iliade*, En Eski Yunan Şairi (Homère) nin Eposesi, Tercüme ve Hülasa Eden Ömer Seyfeddin, Maarif Vekâleti, İstanbul-Devlet Matbaası, 1927.

TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE İLYADA ÇEVİRİLERİ

İlyada, her biri Yunan alfabesinin harfleriyle gösterilen 24 bölümden oluşan uzun soluklu manzum bir destandır. Bu destan bünyesinde; mitolojik öyküler, tasvir edilen kahramanlık sahneleri ve tanrı-tanrıça görüntüleri, hissettirmeye çalışılan sevgi, şefkat veya nefreti barındırır.

Bu destan, Batılılaşma sürecinde edebiyatçılarımızın ilgisini çekmiş, tercümesine teşebbüs edilmiş fakat bu eserin tam bir tercümesi yapılamamıştır. *İlyada*, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren de tercüme edilecek eserler içerisinde hep ön sırada olmuş fakat tamamlanmış tercümeleri ancak 1950'li yıllarda Türk okuyucusu ile buluşmuştur. Yaklaşık bir asırlık zaman dilimine yayılmış olan *İlyada* çevirilerinde takip edilen metodun ve kullanılan Türkçenin aynı olmasını beklemek ve birinin diğerine üstünlüğü açısından mukayese etmek anlamsızdır. Bu çalışmada *İlyada*'nın dil ve anlatım özelliklerinin Türk okuyucusuna aktarılış şekline ve tercümenin yapıldığı dönemin dil anlayışının esere ne kadar yansdığına bakılacaktır.

İlyada tercümeleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki süreçte Türkçede görülen gelişme ve değişikliklerle ilgili şunları söyler:

Beyitler hâlinde aruz ölçüsüyle kaleme alınan ilk *İlyada* tercümesinde, *İlyada*'nın giriş bölümü Sadullah Paşa tarafından adeta yeniden yazılmış ve tamlamalarla yüklü bir dil kullanılmıştır. İlk satırlarda, destanda anlatılan olayların sebebi olarak gösterilen Akhilleus'in gazabını Sadullah Paşa

Ey vâhibe-i füyûz-ı eş'ar

Ey gazab-ı Aşil-i tezkâr

beyitiyle dile getirir. Bu beyit kelime kadrosu ve tamlamalarıyla XIX. asır Osmanlı Türkçesini yansıtır.

Yayımlanmış ilk *İlyada* tercümesi olarak görünen Naim Fraşeri'nin çevirisinde ise manzum bir destan olan *İlyada* nesren tercüme edilmiş olmakla birlikte eserin üslûbu yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu çeviride; "sâikâ", "avdet etmek", "derakab", "sebük-pâ", "adimü'l-imbân" gibi bugün kullanılmayan kelime ve tamlamalar kullanılır fakat dil anlaşılabilir değildir. Naim Fraşeri Akhilleus'in öfkelerini,

Ey âlihe! Pelusszade Aşil'in, Ahaileri binlerle musibetlere giriftâr edip, pek çok kahramanların cesur canlarını ahirete göndererek, cisimlerini yırtıcı kuşlara ve köpeklere yağma ettiren felâket-engiz kin ve gazabını terennüm eyle (s. 14) cümlesiyle anlatmıştır.

Selanikli Hilmi, çevirisinde takip ettiği metodu "Mütercim-i aciz de bu hikâyenin şive-i asliyesini mümkün olduğu kadar muhafaza ederek neşrine heveslendim! Ayıp değil a! Nesren tercümeyle şürû eyledim. Çünkü nazmen

tercümesi aslındaki mezâyâ-yı şâirâneyi külliyyen ihlâl eder fikrinde bulundum” (s.dal) cümleleriyle açıklar. Mütercim, destandaki tasvirleri, diyalogları ihmal etmemeye çalışmıştır fakat Selanikli Hilmi *İlyada*’yı kendi üslubuyla yeniden yazmış gibidir. Selanikli Hilmi destanın başlangıcında hitap edilen tanrıçayı diğer çevirilerin hiçbirinde olmayan sıfatlarla anmış, Akhilleus’in öfkenin sebep olduğu felaketleri ayrı bir paragraf hâlinde anlatmış ve diğer çevirilerde ilk cümle olarak verilen Akhilleus’in öfkesini bir sayfa sonra,

Aşil’in bu gazabını sen nida eyle!

Acaba o kahramanın kalbindeki arıza-i hiddeti seyyale-i şiddeti tahrik eden kuvve-i cebriye, senin esrar-ı kudretin, âsâr-ı celâletin değil midir? (s.2) şeklinde ifade etmiştir.

Selanikli Hilmi “saika” yerine “yıldırım”; “tahlis etmek” yerine “kurtarmak” demiş olsa da dili tamlamalarla yüklüdür.

Bu tercümelerin üçünde mütercimlerin âli bir üslûp kaygısı taşıdıkları görülmektedir. Bu kaygı doğal olarak eserlerin kelime kadrosuna da yansımıştır.

İlk *İlyada* tercümelerinin de yapıldığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı farklı dil anlayışlarına tanıklık eder. Bu süreçte sanatçılar, “*Şinasi’den Ahmet Mithat Efendi’ye, Abdülhak Hâmit’ten Servet-i Fünunculara kadar çok geniş bir yelpazenin içinde, kâh halk için edebiyat yapmak, kâh da sanatkârane bir üslûp kullanmak endişeleri farklı dil anlayışları geliştirmişlerdir*” (Okay 2005: 80). *İlyada* çevirileri, sanatkârane üslûp endişesinin ön planda olduğu yıllara denk gelir. Recaizâde Mahmut Ekrem, 1882 yılında *Talim-i Edebiyat*’ı yayımlamış ve üslûb-ı âlinin kaynağını, şiddet uyandıran fikirlerle asîl ve yüksek hisler; esasını da ihtişam ve azamet hissettiren ifade tarzı olarak belirlemiştir (Yetiş 1996: 227). 1884’te yayımlanan *Takdir-i Elhan*’da ise, “*lisan-ı şâirânede husûsiyle eş’ârda –oturmak, kalkmak- gibi kelimeler kaba düşeceği*” için mecbur kalmadıkça kullanılmamasını önermiştir (Parlatır 1995: 70). Bu tercümeler yayımlanmadan önce, edebiyat dünyası Abdülhak Hâmit’in eserleri ve dolayısıyla onun diliyle de tanışmıştır.

Yukarıda sözü edilen üç *İlyada* tercümesi; kelime kadroları ve üslûplarıyla o yılların hâkim dil anlayışını yansıtmaktadır.

Ömer Seyfettin çevirisini diğer üç tercümeden ayıran en önemli fark dildeki sadeliktir. Mütercim, Arapça ve Farsça tamlamalardan tamamıyla kurtulmuştur. Bu sadelik yalnız Ömer Seyfettin’in dil anlayışını yansıtmaz; aynı zamanda Yeni Lisan hareketinin Türkçedeki zaferini de gösterir. Ömer Seyfettin tercümesi,

Söyle, ey mabut, Peleoğlu Aşil’in gazabını söyle; Akhalıların başına o kadar belalar getiren, birçok kahramanın cesur ruhlarını cehennemlere götüren, vücutlarını köpeklere, yırtıcı kuşlara yediren o uğursuz gazabı söyle! İnsanların padişahı Agamemnon’la ilâhî Aşil’in fena bir kavgadan sonra araları açılmıştı;

işte o günden beri Zeus'un meramı böyle yerine geliyordu. (s. 370) cümleleriyle başlar.

Celâl Arıkdemir'in çevirisi ilk önce Grekçe aslıyla beraber yayımlanmaya başlanmıştır. Avni Candar, "*İlyada Tercümesi*" (1940: 187-192) isimli yazısında bu tercümenin ilk bölümünü, aslını ifade etmedeki başarısı açısından cümle cümle eleştirir fakat nazmen yapılan bu tercümede kullanılan dil sadedir. Celâl Arıkdemir tasfiyeci bir tutum takınmaz ama tercih ettiği "ölüt", "ırkıllık" gibi bazı kelimeler günümüz Türkçesinde yer bulmaz. Destanın ilk cümlesi Celâl Arıkdemir tarafından şöyle aktarılmıştır:

*Öcünü an, ey tanrıça, Peleoğlu Aşil'in
O uğursuz (öcü) ki, onbinlerce Akayalılara kaygı getirdi,
birçok kahramanların necip ruhlarını ahrete (ades) yolladı,
cesetlerini köpeklere parçalattı
ve yırtıcı kuşlara yemlik kıldı; ve böylece Zeus'un dileği yer buldu,
ta o zamandan beri kim araları açıldı
erler başkanı Atreoğlu ile tanrısal Aşilefsin* (Belleten seri II, s. 89)

Ahmet Cevat Emre'nin *İlyada* tercümesi düz yazı şeklindedir. Günümüz Türkçesine yakın bir kelime kadrosuyla yapılan bu tercümeden bize yansıyan dil anlayışına tercümenin sonundaki bir nottan ve mütercimim *Odysseia* çevirisinde ifade ettiği düşüncelerden ulaşabiliriz. Öncelikle, ikinci baskının sonunda kitabı yayımlayan Varlık Yayınevi "*Ahmet Cevat Emre üstadımızın izniyle tercüme metinde dilin daha Türkçe olması için ufak tefek değişiklikler yapılmıştır: Fidyeye yerine kurtulmalık, elem yerine acı, helâk oluyordu yerine kırılıyordu, fakat yerine ama itaat etti yerine boyun eğdi, cenkçi yerine savaşı, hisse yerine pay, münasebetsiz yerine uygunsuz, cesur yerine yiğit, müsavi yerine eşit, mukabil yerine karşılık gibi. Sayın Emre, bu noktanın kitapta belirtilmesini istediğinden dileğini yerine getiriyoruz*" (s. iç arka kapak) açıklamasını yapmıştır. Yayınevinin sıraladığı bu kelimelerin çoğu günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Bu çeviriyle ilgili olarak en dikkat çekici nokta, mütercimim Homeros tercümelerine verdiği anlam ve eleştirilen üslubudur. Ahmet Cevat Emre, daha önce yayımlanan *Odysseia* çevirisinde yaptığı açıklamada Homeros'u anlamak için Göktürk, Uygur yazıtlarından, Oğuz Türklerinin eserlerinden Dede Korkut destanlarından faydalanmak gerektiğini söylemiş ve üslubundaki "*arkaik renklerin sebebini iki devrin yaklaştırılması*" olarak açıklamıştır (Sinanoğlu 1941: 344-353). Mütercim, eleştirilen bu tavrını *İlyada* tercümesinde kısmen terk etmiş; bununla birlikte budun, han, şölen gibi Dede Korkut destanlarında sıkça rastlanan kelimeleri kullanmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin Homeros tercümeleleri aracılığıyla Yunan ve Türk kültürlerini özdeşleştirmeye çalışması, bu esere yüklenen anlam

bakımından önemlidir. *İlyada*'nın başlangıcı Ahmet Cevat Emre tarafından şu cümlelerle tercüme edilmiştir:

Söyle bize, tanrıça, Peleoğlu, Ahilleus'un uğursuz öfkelerini ki, Ahaylılara, sayısız acılar getirdi, nice kahramanların ruhlarını Hades'e attı, özlerini kurtlara kuşlara yem etti –böylece Zeus'un iradesi yerine gelmiş oluyordu. En önce o atışmadan başla ki, budunlar hamı Atreoğlu ile tanrısal Ahilleus'un arasını açtı.(s.5)

Arın (Saffet) Engin, *İlyada*'ya Avrupa Rönesanssını hazırlamadaki rolü ve edebî değeri açısından yaklaşır. Grek kültürünün Greklere has bir mucize olmadığını, Sümer ve Eti kültüründen kaynaklandığını söyler. Yazar, *İlyada*'nın konusuyla Pirene dağlarına göç ederek yerleşmiş olan Bask Türkleri arasındaki bir öykü arasında bağlantı kurar. “*Osmanlıca yerine Türkçe*” (Engin 1958: IV) yazdığını belirten Arın (Saffet) Engin çevirisinde dil, oldukça sıkıntılıdır. Asım Bezirci bu çeviri için, bazı yabancı sözcüklerin Türkçeleriyle ardı ardına kullanıldığı, öz Türkçe sözcüklerin metin içinde eritilemediği eleştirisini yapar ve bu tavrın, çevirinin zaman zaman anlaşılmasına ve yadırganmasına yol açtığını söyler (Bezirci 1959:1-3). Asım Bezirci'nin bu tespitine katılmamak mümkün değildir. Arın Engin tercümesine şu cümlelerle başlar:

Ey göksel tanrıça! Sayısız tasaların korkunç kaynağı olan Grekeline karşı Aşil'in öfkelerini şakıla bakalım! O öfke ki, günü gelmeden öldürülen güçlü başbuğların tinlerini Pluto'nun acıklı egemenliğine fırlatıp atmıştır. Gövdelerini ise çıplak kıyılara, gömülmeden bırakmış, sömürücü köpekler ve aç kuşlarla didik didik ettirmiştir. Ulu Aşil ve Atrides'in kavgalarından bu yana egemen olan alinyazısı ve Joy'un (Züs'ün) istemi (iradesi) böyle idi. (s. 9-10)

Azra Erhat'ın çevirisini yaptığı A. Kadir'in manzum olarak düzenlediği *İlyada* çevirisinde dil canlı, üslup epiktir. Kuçuradi bu çeviri için, “*Homeros'un 'ses'ini başka bir dilde en fazla bulduğum çeviri*” değerlendirmesini yapar (Kuçuradi 1978: 111-116). Destanın giriş bölümü şu şekilde aktarılmıştır:

Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkelerini söyle.

Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi,

ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin,

gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.

Buyruğu yerine geliyordu Zeus'un,

ilk açıldığı günden beri araları

erlerin başbuğu Atreusoğluyla tanrısal Akhilleus'un. (s. 71)

İlyada çevirilerini Türkçenin sadeleşmesi açısından takip edince şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Yeni Lisan davasının, dilde karşılığı olan Arapça Farsça kelimelere ve bu dillerin kurallarına karşı aldığı tavır başarılı olmuş, bu sonuç Ömer Seyfettin çevirisine yansımıştır.

Cumhuriyet sonrasında Türkçe, kültürel kimliğin belirlenmesinde bir araç olarak değerlendirilmiş; bu yaklaşım, Ahmet Cevat Emre ve Arın Engin'in tercümelerinde esere verilen anlam olarak yansımıştır. Ahmet Cevat Emre tercümesinde yayınevının notu dildeki sadeleşmenin yönü açısından var olan bir anlayışın ürünüdür. Türkçe olmadığı için metinden çıkarıldığı belirtilen kelimelerin bazıları günümüzde de beğenilerek kullanılmaya devam etmekte, bazıları ise her iki kullanımıyla da varlığını sürdürmektedir.

Arın Engin'in tercümesinde kullandığı Türkçe ise günümüzde taraftar bulmayan, dildeki bütün kelimelerin “öz Türkçe” olması gerektiğini savunan ama dili çikmaza sokan anlayışın somut bir örneğidir.

İLYADA ÇEVİRİLERİNDEKİ TÜRKÇE

Sıfatlar

Belirli isimler ön plana çıkmakla birlikte *İlyada*'da, tanrı ve tanrıçalardan, krallardan, kahramanlardan oluşan zengin bir şahıs kadrosu vardır ve sıfatlar bu isimleri tanımak, birini diğerinden ayırmak için önemlidir. İlyada destanında tanrılara verilen kalkanlı Zeus, gümüş yaylı Apollon gibi bazı sıfatlar, mitolojik hikâyelerle açıklanmaktadır.

Türkçedeki *İlyada* tercümelerinde bu sıfatlara kayıtsız kalınmamış fakat özellikle çevirisine yorumlarını katan mütercimler sıfatları kullanma konusunda keyfî davranmıştır. Söz konusu sıfatların Türkçeye aktarılışı ise; devrin kelime kadrosunu, mütercimin dil konusundaki tavrını yansıtmaktadır. Mesela “yıldırımları seven Zeus” ifadesi Naim Fraşeri tarafından “*sâikalarla hoşnut olan Zeus*” (s. 34) olarak; Selanikli Hilmi tercümesinde ise “*yıldırımlar yağdırmaya kadir olan Jupiter*” (s. 34) şeklinde nakledilmiştir. Ömer Seyfettin'in “*Yıldırımlarla eğlenen Zeus*” (s. 377) olarak tercüme ettiği Zeus'un bu sıfatını, Arın Engin ihmal etmiş; Celâl Arıkdemir “*yıldırımlardan hoşlanan*” (Türk Dili Belleten seri II, S. 3-4, s. 126) Azra Erhat “*yıldırım seven*” (s. 83) şeklinde çevirmiştir. Ahmet Cevat Emre ise “yıldırım” yerine “*gürler sesli Zeus*” (s. 15) demeyi tercih etmiştir.

Apollon'un Phoibos sıfatı, “parlak, ışıldayan” anlamına gelmektedir. Bu sıfat, ilk dört tercümede yer almaz. Celâl Arıkdemir, Ahmet Cevat Emre ve Azra Erhat çevirilerinde bu sıfat farklı imlalarla yazılmıştır (Febus, Foebos, Phoibos) Arın Engin “*Kayrılı güç (Apollo)*” (s. 11) demeyi tercih etmiş, kitabın sonuna eklediği “sözlükçe”de ise “kayrı” kelimesini “lutuf” olarak açıklamıştır.

Diğer taraftan, inek gözlü Hera, baykuş gözlü Athena gibi sıfatların daha eski bir dil tabakasından, tanrılara hayvan biçiminde tapınıldığı Homeros öncesi çağlardan kaldığı da düşünülmektedir.

Hera'nın bu sıfatı, Naim Fraşeri ve Celâl Arıkdemir tarafından “*öküz gözlü*”, (N. F. 40; C. A. S. 7-8, s. 162) Azra Erhat tarafındansa “*inek gözlü*” (s.

86) olarak aktarılmış; diğer mütercimler ise yorumlamıştır. Ömer Seyfettin ve Ahmet Cevat Emre bu benzetmeyi gözlerin büyüklüğü olarak değerlendirmiş ve bu sıfatı, birincisi “*büyük gözlü muhterem Hera*” (s. 378) ikincisi “*iri gözlü Hera*” (s. 19) olarak Türkçeye aktarmıştır. Tercümesine en fazla yorum katan Selanikli Hilmi ve Arın Engin’dir. Her ikisi de bu sıfatı, bakışlardaki anlam olarak değerlendirmiş; Selanikli Hilmi, “*güzel gözlerinin nazar-ı huşmiyle muhatabını eritecek bir halde mukabele edip*”, (s. 44) diyerek Hera’nın heybetini vermeye çalışmıştır. Arın Engin iri gözlerle kastedilenin bakışlardaki hakimane eda olduğunu düşünmüş olmalı ki Hera’yı “*Göklerin Tanrıçası, hakanca gözlerinin iri yuvarlaklarını dosdoğru efendisinin üzerinde döndürüp durdu*” (s. 25) demiştir.

Bunlardan başka Homeros kullandığı sıfatlarla, hemen hepsi yiğitlikleriyle ön plana çıkan kahramanları ve hemen hepsi çok güzel genç kızları birbirinden ayırmış, unvanlarla da bu onların soyları hakkında bilgi vermiştir. Tercümelerde bu tarz sıfatlar zaman zaman değiştirilerek yer almıştır. Kahramanların soylarına yönelik özel isim niteliği taşıyan açıklamalar ise mütercimin tercihinine göre aslına uygun veya okunuşlarıyla Türkçeye aktarılmıştır.

Destanda, tabiat unsurları, savaş araç gereçleri, gemiler için de sıfatlar vardır. Azra Erhat, *İlyada*’da, duruma uysun uymasın değiştirilmeden aynen kullanılan, uğuldayan deniz, tezgiden gemi, yıldızlı gökyüzü gibi bazı sıfatların kalıplaşmış olarak destanda yer aldığını ve tekrarlandığını söyler ve bu tekrarlarla ilgili olarak, “*esere eski bir çeşni vermekle kalmaz, tadına doyum olmaz bir şiir bir müzik de katar*” (Homeros 1993: 62-639) değerlendirmesini yapar.

Azra Erhat, kendi tercümesinde bu özelliğe dikkat etmiş; diğer *İlyada* tercümelerinde sıfatların bu tarz kullanımına çok itina edilmemiştir. Birinci bölümde üç defa geçen “tezgiden” sıfatı Naim Fraşeri’de “*seriü’l-hareke*” (s. 29), Selanikli Hilmi’de “*seriü’s-seyr*” (s. 27) tamlamalarıyla karşılanmış; her iki mütercim de bu sıfatı ancak bir defa kullanmıştır. Ömer Seyfettin bu sıfatın kullanıldığı bölümlerden birisinde sıfatı “*hafif*” kelimesiyle karşılamış, bir diğerinde söz konusu ifadeleri özetleyerek geçmiş, sonuncusunda ise gemilerden söz ederken hiçbir sıfat kullanmamıştır. Celâl Arıkdemir aynı kelimeyi “*tezyürüyüşlü*”, “*tezyürür*” (s. 123, 126) şeklinde iki defa kullanır. Ahmet Cevat Emre, sıfatı “*tezyürüyüşlü*” (s. 17) olarak tercüme etmiş ve o da iki defa kullanmıştır. Arın (Saffet) Engin tercümesi ise tamamen “*serbest çeviri*” diye nitelenebilecek tarzdadır. Bu sıfat bir defa “*eyi karınlı gemi*” (s. 22) olarak tercüme edilmiştir.

Naim Fraşeri’de deniz “*mütelâtum*” (çarpıntılı, dalgalı) (s. 15) dır. Selanikli Hilmi sıfatı yine tek bir kelimeyle karşılayamamış, “*rüzgârın tahrikiyle sath-ı deryada hâsıl olan dalgaların hazin manzarası, latif çarpıntısı*” (s. 6) şeklinde tasvirî bir anlatıma başvurmuştur. Ömer Seyfettin’de dil yine sadedir; yazar aynı denizi “*nihayetsiz gürültülerle inleyen deniz*” (s. 370) olarak tasvir etmiş

böylece hem göze hem de kulağa hitap etmiştir. Celâl Arıkdemir denizin bu kalıplaşmış sıfatını, “çok uğultulu” (s. seri II, S. 1-2, s. 89), Ahmet Cevat Emre “çok çağlayışlı” (s. 6), Arın Engin “gürültülü” (s. 11) , Azra Erhat da “uğuldayan” (s. 72) olarak aktarır.

İlyada’nın önemli üslup özelliklerinden olan sıfat kullanımının önemini, eseri yorumlayarak tercüme eden Selanikli Hilmi ve Arın (Saffet) Engin fark edememiştir. Bu tercümelerde sıfatlar tesadüfen kullanılmış gibidir. Naim Fraşeri bu konuda dikkatli fakat seçtiği kelimeler kaçınılmaz olarak günümüzden uzaktır. Bu konuda azami dikkati gösteren Celâl Arıkdemir ve Azra Erhat olmuştur. Ahmet Cevat Emre çevirisinde, mütercimim eserdeki sıfatların farkında olduğu fakat ihmalkâr davrandığı izlenimi vardır. Mesela Celâl Arıkdemir ve Azra Erhat’ın “*güzel yanaklı*” (seri II, S. 3-4, s. 123, 124; s. 79, 80 olarak tercüme ettiği sıfatı Ahmet Cevat Emre sadece “*güzel*” (s. 12, 13) kelimesi ile karşılar. Ömer Seyfettin ve Arın (Saffet) Engin tercümelerinde kaynak orijinal metin değildir. Bununla birlikte Ömer Seyfettin, eserin üslup özelliğini yansıtmaya açısında daha dikkatlidir.

Hitaplar

İlyada bir savaş destanıdır bunun sonucu olarak hitaplar genellikle askerî kimliği olan veya kahramanlıklarıyla ön plana çıkan kişilere yöneliktir. Ayrıca tanrılara münacat veya tanrıların birbirlerine hitapları da destanda yer bulur. Selanikli Hilmi, münacatları bir dua edasıyla kaleme almış fakat diğer *İlyada* mütercimleri büyük ölçüde bu hitaplardaki üslubu tercümelerinde yakalamaya çalışmıştır.

İlyada’ya hâkim olan hırs, intikam öç gibi insanlığın değişmez ortak duygularının yanı sıra, yine her ortamda ve devirde yaşanabilecek olan evlat sevgisi, anne şefkati gibi duygular da yer alır. Destanın hemen ilk bölümünde böyle bir duygu yoğunluğu yaşanmış, mütercimler bu duygu yoğunluğunu Türkçenin imkânlarını kullanarak tercümelerine yansıtmıştır.

Akhilleus, şeref payı elinden alınarak hakkının yenildiğini düşündüğü zaman annesinden yardım ister, annesi onun derdine ortak olmak için uğraşır. Bu bölümlerde anne Thetis’in oğlu Akhilleus’a hitabı I. teklik şahıs iyelik ekiyle vurgulanmıştır. Bu hitap *İlyada* tercümelerinde; *çocuğum, sevgili oğlum, yavrum*, evladım, *çocuğum, oğulcuğum, oğul* şeklindedir. “*İyelik, varlığın bir kişiye veya bir başka varlığa ait oluşudur. Türkçe, iyelik kavramının çok güçlü yaşandığı bir dildir. İyelik ekleri vurgulu olan, gerekmedikçe vurguyu üzerinden atmayan eklerdir*” (Karaağaç 2012: 327-328). Mütercimler Türkçenin bu çok işlek iyelik ekiyle tercümelerine, sadeliğin güzelliğini katmış; oğul, orduları dize getiren bir kahraman; anne, ölümsüz bir tanrıça da olsa anne ile çocuk arasındaki gönül bağı bir iyelik ekiyle dile getirmiştir. Hemen aynı bölümde Akhilleus’ın annesine seslenişi de vardır fakat Ömer Seyfettin, Ahmet Cevat Emre, Arın Engin bu seslenişte iyelik ekini kullanmaktan imtina ederek bu

seslenişi; “anne” (s. 376), “hey anne” (s. 14), “ey anne tanrıça” (s. 20), şeklinde tercüme etmişlerdir. Bu seslenişler iyelik eki kullanılarak yapılan Naim Fraşeri’nin “validem”, Selanikli Hilmi’nin “ey muhterem validem”, Celâl Arıkdemir’in “anacığım” (seri II, S. 3-4, s. 124), Azra Erhat’ın “anam” (s. 81) tercümelerinin yanında kuru kalmıştır. Destan metninde bu ek kullanılmamış olabilir fakat unutmamalıdır ki “her tercümede başlıca şart aslın edasını yansıtmak değil de aslın ifade ve his kudretine ve diğer meziyetine tekabül edecek havayı bulmaktır” (Rohde 1941: 475).

Tanrı-Tanrıça İsimleri

Tam metin elimizde olmamakla birlikte Sadullah Paşa, çevirisinde tanrı isimlerini doğrudan değil istiareli kullanmıştır. Mesela bu çeviride Zeus “rabbü’l-erbab”, Apollon “zât-ı kutsî” olarak anılır. Sadullah Paşa’nın eseri beyitler hâlinde ve aruz ölçüsüyle çevirmeye çalışması onu böyle bir tercihe yöneltmiş olmalıdır.

Eski harflerle yayımlanan Naim Fraşeri, Ömer Seyfettin tercümelerinde mütercimler tanrı isimlerini Yunanca aslına göre yazmışlardır. Nesren yapılan bu tercümelerde kafiye, vezin gibi sınırlayan bir unsur yoktur. Selanikli Hilmi, tanrı-tanrıçaların Roma mitolojisindeki isimlerini kullanır. Bu kullanım şekli o yılların genel eğilimini yansıtır. Şemsettin Sami, *Esatir* isimli eserinde bu tercihin sebebini Avrupa’da da bu isimlerin kullanıldığını söyleyerek açıklar (Şemsettin Sami 1296: 10).

Celâl Arıkdemir, Ahmet Cevat Emre ve Azra Erhat çevirilerinde de tanrı isimleri eserin aslına uygundur fakat yazımları devrin imlasına göre belirlenmiştir. Arın Engin çevirisinde bu isimler Roma mitolojisindeki karşılıklarıyla yer almıştır.

Tanrı isimlerinin yazılışları:¹⁹

<u>Celâl Arıkdemir</u>	<u>A. Cevat Emre</u>	<u>Arın Engin</u>	<u>Azra Erhat</u>
Zeus	Zeus	Joy (Züs)	Zeus
Ades	Hades	Pluto	Hades
Apolon	Apollon	Foebüs(Apollo)	Apollon
Hera	Here	Juno	Here
Atena	Athene	Minerva	Athene
Hefaistos	Hefaestos	Volkan	Hephaistos

¹⁹ Eski harfli metinlerin imlasında bu kelimelerin okunuşunun esas alınması sebebiyle örnekler verilmemiştir.

İLYADA'NIN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ VE BU ÖZELLİKLERİN TERCÜMELEERE YANSIMASI

Tasvirî Anlatım

Homeros, tabiata ait unsurları kullanarak veya günlük hayattan benzetmeler yaparak olağanüstülükleri somutlaştırır, savaş sahnelerinin dehşetini göz önüne serer. Mesela, Hektor'un savaş kudreti, eriyen karlarla ve sağanak yağmurla kabaran bir ırmağa; askerlerin saldırma gücü, boynuzlu kocaman bir geyiği parçalayıp yiyen kurtlara benzetilir. Zeus'a gösterilen hürmet, kalabalık bir ortama saygıdeğer birisinin gelmesi ve herkesin ona hürmeten ayağa kalkması şeklinde tasvir edilmiştir.

İlyada'da Apollon'un Yunan ordusunu cezalandırışı da tasvirî olarak anlatılır. Apollon'un rahibi Khryses'in kızının iade edilmesi isteği Agamemnon tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine o da, Yunan ordusunu cezalandırması için tanrı Apollon'a yalvarır, duasını kabul eden Apollon, Olympos'tan iner ve dokuz gün boyunca Yunan ordusuna bela yağdırır.

Bu sahne Naim Fraşeri tarafından şu cümlelerle tercüme edilmiştir:

Der-akab keman ve tîr-dânını omzuna alıp yüreği hiddet ve azametle dolarak, Olimp dağının tepelerinden indi; ve hışım ile inerken silahlar dehşetli bir gürültü ile gıcırdattıyordu, gece gibi yürüdü, sonra gemilerden uzak durarak müthiş seda veren gümüşten mamul okunu attı, iptida esterlerle azgın köpeklere isabet ve sonra ince oklarla askerlere vurmağa mübaşeret edip, cenazelerin ateşleri ale-t-tevâlî yanıyordu.

Dokuz gün âlihin okları askerinin ortasında atılarak onuncu gün Danailerin ölmekte olduğunu görüp acıyan ... (s. 16)

Selanikli Hilmi, bu manzarayı kendi cümleleriyle yeniden yazmıştır:

Apolon gayet gazap-nâk bir halde mucizeli oklarını –uzun saçları gibi- omuzlarına atıp Olimp dağlarından inmeğe başladı!

Oklardan barika-i celâl gibi dehşetli sedalar aksettiriyordu! Apolon yürüdükçe gazap şerareleri saçılıyordu..

Siyah bir libas ile Yunan ordugâhına Agamemnon fırkasına hâkim bir noktada ârâm edip ordunun merkezine şiddetli bir ok attı..Askerlerde dehşetli bir heyecan hâsıl oldu!.

Apolon, evvela askerlerin muhafazasına hizmet eden kelpleri oklarının mucize-i isabetiyle telef etti! Müteakiben firkanın en cesur cengâverlerini helâk etmeğe başladı.

Ordugâh içinde zuhûr eden gazap ateşleri Yunanileri şiddetli bir surette yakıyordu! Dokuz gün devam eden dehşetli oklar Yunan fırkasını büyük zayıyat ile perişan etti! (s. 9)

Selanikli Hilmi, esere müdahale etmiş olsa bile Naim Fraşeri ve Selanikli Hilmi'nin tasvirleri Türkçe bakımından sıkıntılı bir metin değildir fakat Ömer Seyfettin'in tercümesinde çok daha sade bir dil ve anlatım karşımıza çıkar:

Böyle dua etti. Apollon onu duydu. Birdenbire kalbi hiddetle tutuştu. Omzunda yayıyla, dolu ok kuburluğu, Olimp tepesinden fırladı. Bu gazaplanmış mabudun hareketinde, omzundaki oklar şakırdıyordu. Tıpkı gece gibi gidiyordu.

Gemilerden uzakta, تنها bir yerde oturdu. Bir ok attı. Gümüş yaydan dehşetli bir gürültü çıktı. Evvela esterlerle hızlı koşan köpekleri vurdu. Fakat sonra öldüren oklarla insanları da yaraladı. Artık odun yığınları ölümlerin cesetlerini hiç durmadan yakıyordu. (s. 371)

Ömer Seyfettin çevirisi ile bundan kırk yılı aşkın bir süre sonra yapılan Celâl Arıkdemir çevirisi arasında anlaşılabilirlik açısından çok büyük bir fark yoktur. Bununla birlikte, ikinci çevirinin nazmen yapılmış olması ve bunun sonucu olarak müracaat edilen devrik cümleler metne biraz daha şiirsellik katmıştır.

*Böyle dedi (rahip) dua ederek; ve onu Febus Apolon dinleyip
Olimp tepelerinden indi yüreği öfke dolu;
omuzlarında okları ve iki gözlü heybesi.
Oklar öfkelinin omuzlarında tıngırdı
o kımuldayınca; o şimdi yürüyordu basan gece gibi;
sonra gemilerden uzak oturdu ve bir ok yolladı;
korkunç bir gürültü koptu gümüş yaydan.
Önce katırlara ve tazı itlere attı,
sonra da kendilerine sivri ve acıtıcı oklar savurdu;
ölülerin cesetlerinden durmadan alevler yükseliyordu.
Dokuz gün çerinin arasına düşüyordu okları tanrının;
(Belleten seri II, S. 1-2, s. 91)*

Ahmet Cevat Emre, çevirisinde tasvirten öte hikâyemsi bir üslup vardır:

Böyle deyip duasını kesti. Foebos Apollon da duasını kabul ederek Olympos dağının tepelerinden, gönlü dargın, indi; omuzlarında yayı ile iki ucu iyice kapalı okluğunu taşıyordu. Öfkeli tanrının omuzlarında oklar çın çın öterken, kendi de gece gibi süzülüp gidiyordu. Sonra gemilerin ötesinde oturdu, ondan sonra da oklarını atmağa koyuldu. Gümüş yaydan korkunç sesler yayılıyordu. Önce katırlara ve çabuk koşan köpeklere saldırdı. Ondan sonra ordugâhı nişan alıp sivri uçlu oklar atıyordu; öbür yandan ölüleri yakan yüzlerce ateş öbekleri, durmadan alev alev yanıyordu. (s. 6)

Arın (Saffet) Engin, tercümesine en fazla yorum katan mütercimdir. Aynı tasvir onun tercümesinde şu şekilde yer alır:

Böylece Krises yakardı: Kayırlı güç (Apollo) bunları dinledi, ve Olimp'in yüksek dağ başlarından indi. Yayı Grek böyrlinde yaralar açmak için bükülmüştü: O korkunçlukla yürüdükçe, onun gümüş mızrakları şakırdıyordu. Öç esintisi solurken ansızın bir gece uyandı, ve baş ucunda sıkıntılı bir karanlık dalgalandı. Görünen donanmaya ölüm yayını çevirdi, ve tüylü alinyazısı (ok) vazıldiyarak aşağıya uçtu. Sayrılık önce katırlar ve köpekler üzerinde başladı, sonra da öç alıcı oklar ademoğluna çevrildi. (s. 11)

Arın Engin tercümesinde tasvir, yorumlarla zayıflatılmıştır. Diğer çevirilerden yapılan yukarıdaki alıntılar, mütercimlerin söz konusu tasvirin unsurlarını ihmal etmeden tercüme etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Mesela “gece gibi” ifadesi Selanikli Hilmi dışında diğer üç çeviride de vardır. Burada kasıt, gece karanlığının insan üzerinde bıraktığı korkutucu etki olmalıdır. Selanikli Hilmi’de bu etki biraz daha somut bir obje ile sağlanmaya çalışılmış ve Apollon, Olympos dağından, Yunan ordugâhına “siyah bir libas ile” indirilmiştir. Arın Engin ise “gece gibi” benzetmesini diğer çevirilerde hiç görülmeyen bir şekilde tercüme etmiş “gece”yi gerçek anlamında, bir zaman dilimi olarak değerlendirmiştir.

Bu tasvirde ön plana çıkarılan “oklar” ise öncelikle Apollon’un mitolojideki simgesi olması açısından önemlidir. Diğer taraftan bu oklar, orduda yayılan salgın hastalığı sembolize etmektedir. Arın Engin’in haricindeki hiçbir mütercim bu konuda açıklama yapmazken o, “*Apollo Grekler arasına salgın sayrılık (hastalık) gönderdi. Ok, bu sayrılığın imidir (sembolüdür)*” açıklamasını yapmıştır.

Azra Erhat çevirisi şiiriyet ve tasvirdeki başarı açısından diğer bütün çevirilerden daha başarılıdır:

*Böyle yakardı o, Phoibos Apollon da dinledi onu,
indi Olympos'un doruklarından, köpürmüş öfkeli.
Omuzlarında yayı, iki ucu kapalı okluğu.
Kimildandı mı, oklar omuzlarında çangırdıyordu.
Kızgın tanrı yürüyordu gece gibi.
Yerleşti gemilerin ardına saldı okunu,
Bir vınlama çıktı gümüş yaydan, korkunç, acı.
Önce katırların, köpeklerin düştü peşine.
Sonra saldı bir sivri ok insanların üstüne.
Kavruluyordu birbiri peşi sıra bir yığın ölü. (s. 72)*

İlyada'nın önemli üslup özelliklerinden olan tasvirî anlatım, mütercimlerin hemen hepsi tarafından görülmüş ve tercümelerde yansıtılmıştır. Aynı tasvir, farklı devirlerde, farklı kelimelerle yapılmış fakat okuyucunun gözünde

birbirine benzer bir manzara canlandırılmıştır. Bu, Türkçenin zengin kelime kadrosu sayesinde ulaşılan bir sonuçtur.

Geçmişe Dönük Hatırlatmalar ve Tekrarlanan İbareler

İlyada'da Truva Savaşı'nın son 51 günü aktarılır fakat bu zaman dilimi geri dönüşlerle genişletilir; ana olay birtakım ek olaylarla detaylandırılır. Bu geri dönüşlerde bazen destanla doğrudan ilgisi olmasa bile olaylara dayanak teşkil edebilecek mitolojik öyküler, bazen bir iki sayfa önce gözler önüne serilen bir olay hatırlatılır; bu sırada önceki satırlarda geçen bazı cümleler aynen tekrarlanır.

Böyle bir anlatım, destanın hemen ilk bölümünde yer almıştır.

Destanın hemen başlangıcında anlatılan ve yaşananların çıkış noktası olan bu bölümde olaylar şöyle gelişir: Apollon'un duacısı Khryses, Akha ordugâhına gelerek kızının geri verilmesi için yalvarır, bütün ordunun ısrarına rağmen Agamemnon ve Menelaos bu dileği geri çevirir, bunun üzerine Khryses Apollon'dan yardım dileyerek Akha askerlerinin üzerine ölüm yağdırması için dua eder ve Apollon da bu duayı kabul ederek orduya ölüm yağdırır. Ordunun başına gelen felaketin sebebini bilmeyen Akhilleus kâhin Kalkhas'tan yardım ister. Kalkhas gerçekleri açıklar ve bunun üzerine Agamemnon'la Akhilleus arasında tartışma çıkar. Agamemnon Khryses'in kızını iade edip onun yerine Akhilleus'un cariyesi Briseis'i alarak onun gururunu kırar. Bunun üzerine Akhilleus savaştan çekilir ve annesi deniz tanrıçası Thetis'ten yardım ister. Kırılan gururunu onarabilmesi için kendisi savaşa katılana kadar Akha ordularının Truva karşısında yenilgiye uğraması gerektiğini ve bunu da ancak Zeus'un sağlayacağını düşünmektedir.

Birinci bölümün büyük bir yekûnunu tutan bu olaylar zincirini Akhilleus, annesi deniz tanrıçası Thetis'e, malum olduğunu bildiği hâlde tekrar aktarır ve annesine, bir zamanlar diğer Olymposlular tarafından zincirlenen Zeus'u kurtarış öyküsünü sık sık anlattığını hatırlatarak ondan Zeus'un kendisine yardım etmesi için aracı olmasını ister.

Bu bölümün çevirilerde aktarılışı şu şekildedir:

Naim Fraşeri çevirisinde olay anlatılır fakat tekrar edilmesi beklenen, Akha askerlerinin fidyelerin kabul edilmesi ve Apollon'un rahibine saygı gösterilmesi gerektiğini belirten cümle, aynen verilmez:

Sebük-pâ Aşil (Akhilleus), derin bir ah çekerek validesine dedi:

"Bilirsin, layıkıyla ağâh olduğun hâlde niçin zikredeyim, Eation'un mukaddes kasabası olan Thebai'ya gittik ve onu yağma ederek bilcümle ganâimi buraya getirdik, Ahailerin evladı bunları taksim edip Agamemnon için güzel Hirisiza (Khryseis)'yı seçtiler; beri taraftan tîr-zen Apollon'un âbidi Hirisiz (Khryses) vâfir fidyeler getirerek, kızını tahlis etmek üzere bakır gömlekle Ahailerin ordugâhına geldi; hem elinde altından mamul asası üzre tîr-

endâz Apollon'un tacını alarak geldi; ve bilcümle Ahailer (Akhalar) ve bilhassa Atreus'un iki serdar oğullarına rica eyledi; o vakit sair Ahailer (Akhalar) kıymetdâr fîdyeleri ahz ve âbide hürmet etmeğe rıza verdiler, fakat bu kararı Atreuzzâde Agamemnon beğenmeyip, şiddetli sözler ilave ederek reddeyledi; ihtiyar ise münfâil olarak avdet etti; tazarruâtını Apollon kabul eyledi, çünkü çok severdi; Apollon Arilere (Argoslar) karşı mühellik ok attı, askerinin efradı bittabi sıra ile ölüyordu. Âlihin okları her taraftan Ahailerin vâsi ordugâhına geliyordu; hüsn-i teveccüh âlihinin ilhamâtını da bize mâhir bir kâhin ilan ediyordu; sairlerden evvel ben âlihin tayibi için teşvikâtta bulundum; ancak bunun için Agamemnon hiddet ederek, kalkıp beni tehdit eyledi, ki o tehdit hemen icra olunmuştur; çünkü Hirisiza'yı keskin gözlü Ahailer Apollon'a mahsus hediyelerle serü'l-hareke gemiye vaz ederek Hiriz (Khryse) şehrine gönderiyorlar; Ahailerin bana bahşeylemiş oldukları Virise (Briseis) kızını da çadırımdan alıp gittiler. Eğer sende kudret var ise işte evladına imdat et .” (s. 31-33)

Selanikli Hilmi, aynı olayı özetleyerek ve hatta atlayarak anlatır. Askerlerin üzerindeki zırhı (Naim Fraşeri ve Selanikli Hilmi bakır gömlek olarak tercüme etmiş) Apollon'un rahibi üzerinde gösterir. Selanikli Hilmi, açıklayıcı cümlelerle etkili olmayı, dipnotlarla da bilgi verici olmayı amaçlamıştır:

Aşil (Akhilleus) (müessir bir heyecan-ı kalple) ah muhterem validem! Eityo (Eation)'nun tahtgâh-ı hükümeti olan Tivi (Thebai) muharebesine gittiğim zaman pek çok envâl ü eşya igtinâm etmiş idik. Onları bütün askerlerimize taksim eyledik. Hirisüida'yı (Khryseis) da bana tefrik ettiler. Ahiren pîr-i alîl rahip Hirisü (Khryses) bakır libasıyla ordugâhımıza iltica edip kızının istirdâdını rica eyledi. Eşyâ-yı mukaddeseden birçok fîdye-i necât verdi! Lakin hükümdar Agamemnon ile karındaşı (Menelaos) Apollon namına zavallı rahibi tahkîr eylediler.

Mabud-ı azam Apollon'un gazabına duçar oldular bî-nihâye Hirisüida'yı ihtiyar pederine teslim ettiler. Benim hediye-i muzafferiyetim olan sevgili Hirisüida'yı (Khryseis) elimden aldılar!! Fedakâr Aşil (Akhilleus)'i meysur bıraktılar.

Ah mader-i muhteremim! Ben ümit ederim ki Olimp dağlarını ihata eden mukaddes Jupiter'in imdat-ı maneviyesine bu mahzun Aşil'i nail edeceksin! Hâlbuki o taraftan da mahrum ettin. (32-33)

Bedii değer taşımadığı düşünülen bazı bölümler özetlenerek geçilen Ömer Seyfettin'in tercümesinde hem bu olayların yaşandığı bölüm hem de yeniden aktarılışı özetlenerek geçilmiştir.

Celâl Arıkdemir, şekil olarak da İlyada'ya bağlı kalmaya çalışmış; anlatılan olayda atlama yapmamıştır. Bununla birlikte bu tercümede de Akha askerlerinin fîdyelerin kabul edilmesi ve Apollon'un rahibine saygı gösterilmesi gerektiğini

belirten cümle, aynen verilmez. Bu tercih, eserin önemli bir üslup özelliğinin atlanması demektir:

*Ayağına çabuk Aşil derinden ah çekerek ona (anasına) dedi:
“Biliyorsun; bildiğin bütün bu (şeyleri) ben neye tekrarlıyayım?
Etion'un kutsal şehri olan Tep'e yürüdük,
onu talan ettik ve bütün (malları) buraya getirdik,
Aka oğulları onları iyi paylaştılar,
Atre Oğluna güzelyanaklı Krizes kızını ayırdılar.
Sonra uzağa atıcı Apollon'un rahibi Krizes,
Bakır gömlekli Akayalılarının gemilerine hemen geldi,
kızını kurtarmak için, sayısız kurtulmalıklar getirerek,
ve elinde uzağa atıcı Apolon'un tacını
altın asa üzerinde götürerek; ve bütün Akayalılara,
ve özlükle budunlar başkanı iki Atreoğluna yalvardı.
O zaman bütün öbür Akayalılar razı oldular,
rahipten sıkılarak, değerli hediyelerini kabul etmeğe;
ancak bu, Atreoğlu Agamemnon'un hoşuna gitmedi;
o, kızgınlıkla rahibi kovarak sert sözler söyledi.
İhtiyar içerliyerek yine yürüdü; Apolon da
O çok sevgilisinin duasını kabul etti,
Argoslulara zararlı oklar attı; bunun üzerine halk
birbiri ardınca ölüyor, Tanrının okları da Akayalılarının
bütün geniş ordugâhına geliyordu; bana da iyi bilgili bir bağıcı
uzağa atıcının tanrısal haberlerini veriyordu.
Önce ben tanrıyı yatıştırmak için öğüt verdim.
Bunun üzerine Agamemnon öfkeleni, hemen kalkarak
sözle korkuttu ve dediğini yaptı;
tezbakışlı Akayalılar onu (Krizes kızını) tezyürür gemisiyle
Krizeye yolladılar ve tanrıya bağışlar götürdüler.
Biraz önce de çavuşlar çadırıma gelip Birse'nin kızını
Götürdüler; onu bana Aka oğulları vermişti;
Yalnız sen, becerirsen çocuğunu koru;” (seri II, S. 3-4, s. 125)*

Ahmet Cevat Emre, anlatılan olayın bütün unsurlarıyla beraber Akha askerlerinin cümlelerini de aynen vermiştir.

Ona, derin içini çekerek, ayağına çabuk Ahilleus şöyle dedi:

-Kendin biliyorsun; sana her şey malûm iken ben ne diye konuşayım?

Etion'un kutsal şehri Thebes'e gitmiştik, onu yıkıp yaktıktan sonra, onda neler varsa hepsini götürmüştük; sonra o ganimetleri Ahaya oğulları arasında gereği gibi paylaştılar; Atreoğluna güzel Hryseis'i ayırmışlardı. Sonra uzağa atan tanrı Apollon'un duacısı Hryses tunç cebeli Ahaylıların tez yürüyüşlü gemilerinin yanına geldi; kızını cariyelikten kurtarmak için çok kıymetli kurtarmalıklar getirmişti; elinde de, altın asâsının üstünde okçu tanrı Apollon'un tacını tutuyordu; bütün Ahaylılara, ve en çok iki Atreoğluna yalvardı. Öbür Ahaylıların hepsi haykırıştılar: **duacıya saygı gösterilsin! kıymetli kurtarmalıklar kabul edilsin!** Ama bu, Atreoğlu Agamemnon'un hoşuna gitmedi. Kabalıkla, sert sert emirler vererek Hryses'i koğdu.

İhtiyar kaygılanmış olarak oradan uzaklaştı, onu çok seven Apollon duasını dinledi ve Argoslular üzerine zalim oklar attı; geniş Ahaya ordularına her yandan yağın oklardan insanlar kırılmaya başladı. O zaman her şeyi bilen kâhin bize Okçu tanrının niyetlerini açıkladı. Ben ilk olarak, gecikmeksizin tanrıyı yumuşatmak öğdünü verdim. Bunun üzerine Atreoğlu hırçınlaştı, hemen ayağa kalkarak bugün yerine getirilmiş bulunan bir tehdit savurdu: Bu saatte, gözleri ateşli Ahaylılar, zarif yapılı bir gemi üzerinde Hryseis'i Hryses'e götürüyorlar, Apollon tanrıya da kurbanlar götürüyorlar. Az önce ise çavuşlar gelip şeref payı olarak bana verilmiş olan Briseis kızı barakamdan alıp götürdüler.

Sen şimdi, anne, yiğit oğluna yardıma gelmez misin? (s. 14-15)

Saffet Engin, söz konusu olayları aktarmış fakat bu aktarım arasında, daha önce geçen bir cümlenin aynen tekrarına yer vermemiş böylece mütercim, eserin bu üslûp özelliğini Türk okuyucusuna yansıtamamıştır. Saffet Engin'in tercümesinde Pope'nin İngilizce çevirisini esas aldığı yukarıda belirtilmişti. İhmal edilen bu ifade tarzının da eserin İngilizce çevirisinden kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Bu bölüm Türkçeye şu cümlelerle aktarılmıştır:

O, derinden ah çekerek şöyle dedi:

"Benim çektiğimi söylemek, senin çok iyi bildiğini anmaktan başka bir şey olmaz. Bizim yengili ordumuz, Apollo adına kutlu olan Teb'den, hazinelerle, yengi ve yağmalarıyla yüklü olarak geldi ve bunların doğru bölüşümü erlerin emeklerini taçlandırdı. Ama parlak Kriseis, o göksel öndül (mükâfat), üstün oyla generalin yatağına götürüldü. Foebüs Papası, armağanlarla o güzelim kızını, yenenin zincirinden kurtarmayı aradı; donanmaya ulaştı ve yerlere kapanarak hepsini esenleyip, kutsal beldeğini (işaretini) ve taç adlıni öne uzattı. Başbuğ atrides'in hakanca soysopundan ve kardeş kralından diledi. Yüksek tınlı Grekler, o güzelin bırakılması için birleşik isteklerini açıkladılar. Ama, atrides böyle yapmadı; o, alışılmış kendini beğenmişlikle papazı aşağılattı, ve armağanlarını da geri çevirdi. Aşağılatılan papaz (tanrısının sevgilisi) Foebüs'e yakardı, ve Foebüs de bu yakarıyı dinledi. Korkunç bir başagelen

(salgın hastalık) baş gösterdi, ve öc alıcı saldıraklar (oklar ve mızraklar) biteviye uçup Grek yüreklerini parçaladı. Sonra gökten esinlenen bir yalvaç kalkarak, bütün tasaların gerekçesi olan suçu gösterdi. Toplanmış baylar, önce benim gibi bir Tanrısal gücün öc almasını önlemeğe eyimli görünüyordular. Sonra köpürmüş hakan, öfkesi içinde alevlenmiş olarak gözdağlar savurdu ve dediklerini yerine getirdi. Güzel Kriseis, Tanrıyı acındırmak için sunulan armağanlarla birlikte babasına gönderildi. Ama şimdi de o hakan, Briseis'in göksel güzelliklerini ele geçirdi, ve kollarımı benim güzelim ödülümünden tüzesizce alıyordu; bütün Grek birliklerinin oylarına da tüzesizlik etti, ve görev bağlılık, ve tüze boşuboşuna yalvarıp durdu. Ama, ey Tanrıça! Sen, senin boyun eğen oğluna bak (yardım et...) (s. 20-21).

Azra Erhat'ın Türkçeye aktardığı A. Kadir'in manzum olarak yeniden şekillendirdiği çeviride *İlyada*'nın olduğu kadar Türkçenin de sesi çok daha iyi duyulur:

Yağtitez Akhilleus içini çeke çeke dedi ki:
“Biliyorsun ya, ne diye baştan anlatayım bildiğin şeyi:
Gittik Thebai'ya, Eetion'un kutsal iline,
yağma ettik ne varsa getirdik buraya.
Akhaoğulları hepsini aralarında bölüştüler,
ayırdılar Atreusoğlu'na güzel yanaklı Khryseis'i.
Ama Khryses, okçu tanrı Apollon'un duacısı, hemencecik
geldi bir yığın kurtarmalıkla, kurtarmaya kızını,
geldi Tunç zırhlı Akhaların tezgiden gemileri yanına.
Elinde Apollon'un şeritleri sarılı altın değneği,
bir bir yalvardı akhalar teknil,
daha çok; yakardı orduları dizen iki Atreusoğluna.
Teknil Akhalar bağrıştılar bir ağızdan:
Alınsın değerli kurtulmalıklar, duacıya saygı gerek:
Atreusoğlu Agamemnon'un gönlünce değildi bu,
tersledi kovdu onu, ağır konuştu.
İhtiyar da kaygılandı geri döndü.
Dinledi yakarmalarını Apollon, çok severdi onu,
attı Argoshular üstüne uğursuz bir ok.
İnsanlar ölüyor, yığılıyordu üst üste.
Akha ordusuna tanrının okları yağdı durdu.
Açıkladı bize okçu tanrının buyruğunu usta yorumcu.

*Tanrıyı yatıştıralım dedim ben önce,
Derken bir öfke aldı Atreusoğlunu,
kalktı, verdi gözdağı, getirildi isteği yerine.
Khryses'e götürüyorlar kızı şu sıra
gözleri dört dönen akhalar, tezgiden bir gemiyle,
yanlarında tanrı için armağanlar var.
Çıktı haberciler işte benim barakamdan demin,
bana Akhaların verdiği Briseis kızla.
Gücün varsa durma, yiğit oğluna uzat elini, ...” (s. 81-82)*

Çeviride gaye, “*aslın bünyesine münasip şekilde başka bir dile nakletme*” (Rohde 1941: 477) dir. *İlyada*, bir savaş destanıdır. Bu destanda teke tek yapılan mücadelelerin yanı sıra Akha ve Truva orduları tasvir edilmiş, komutanların orduya seslenişleri veya onları yüreklendirişleri destana yansıtılmıştır.

Ahmet Cevat Emre'nin “*duacıya saygı gösterilsin! Kıymetli kurtarmalıklar kabul edilsin*”; Azra Erhat'ın “*Alınsın değerli kurtulmalıklar, duacıya saygı gerek*” şeklinde tercüme ettiği cümle bu açıdan önemlidir. Her iki mütercim hem olayların yaşandığı, hem de nakledildiği zaman dilimini anlatırken cümleyi aynen tekrar etmiş, böylece kalabalık Akha ordusunun sesini Türkçede de duyurmuştur.

Sonuç

Türkçenin gelişme ve değişme serüvenini takip etme açısından *İlyada* tercümelerine bakıldığında şu sonuçlara ulaşabiliriz:

Bazı sadeleşme çalışmalarına rağmen XIX. yüzyılın ikinci yarısı Türkçenin Arapça, Farsça kelimeler ve kurallarla iç içe olduğu yıllardır. Bu durum, Sadullah Paşa, Naim Fraşeri, Selanikli Hilmi tercümelerine yansımıştır. Bu tercümelerde kullanılan kelimeler günümüz Türkçesinden uzak fakat metinler anlaşılabilir değildir.

Ömer Seyfettin'in de aralarında bulunduğu Yeni Lisan hareketinin öncüleri, toplumu dil konusunda bilinçlendirmek, konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumu kapatmak ve yabancı kurallardan arınmış bir dilin öncülüğünü yapmak istemişlerdir. Ömer Seyfettin tercümesi, bu çalışmaların hedefine ulaştığını gösterir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da Türkçe, etrafında tartışmalar yapılan bir kültür ögesi olmuş; dilde sadeleşme anlayışı farklı şekillerde yorumlanmış; dilin sadeleşmesi adına, yaşayan dildeki kelimelere de karşılık aranmıştır. Ahmet Cevat Emre çevirisinin sonuna eklenen açıklayıcı not bu anlayışı ifade eder.

Dildeki bütün yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmayı hedefleyen “öz Türkçecilik” olarak isimlendirilen anlayış ise, Arın Engin tercümesinde somutlaşmıştır.

İlyada'ya verilen anlam, sosyal ve kültürel hayatımızdaki değişmelere göre şekillenmiştir. İlk tercümelerde mütercimler, eserin Avrupa milletleri nezdinde ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak bir bakıma yaptıkları işi önemli ve gerekli göstermek istemişlerdir.

Ömer Seyfettin eseri Avrupalılar için taşıdığı değer veya anlam açısından değil edebî değeri açısından önemli görür.

İlyada, Cumhuriyet Türkiyesi'nde farklı bakış açılarıyla fakat edebî vasfı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu bakış açılarına göre *İlyada*'ya verilen anlam şu başlıklar altında toplanabilir:

İlyada, tercüme edilmelidir çünkü dünya edebiyatından bir örnektir.

İlyada, ulaşılmak istenen hümanist kültürün önemli bir ürünüdür.

Homeros yurttaşımızdır, *İlyada*'yı tanımak aynı zamanda Anadolu'yu tanımaktır.

Ahmet Cevat Emre, Homeros'u anlamak için Türk tarihine, destanlarına gitmiş ve yaptığı çevirilerle iki kültürü özdeşleştirmeye çalışmıştır. Mütercimim bu tavrı hem eleştirilmiş, hem de onaylanmıştır.

Georg Rohde, “*Tercüme, muvaffakiyetli olsun olmasın, cüretkârane bir teşebbüstür. Mamefih her neslin diline has yeni imkânlarla ve yeni görüşleriyle yılmaksızın bu teşebbüse girişmesi icap eder*” (Rohde 1941: 477) der. *İlyada*'nın da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma macerasının hızlandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte tercümesine teşebbüs edilmiştir. Bu süreç; kültür hayatımız ve Türkçe açısından çok önemli değişikliklere tanıklık eder. İlk girişimler yarım kalmış fakat her bir tercüme hem müterciminin hem toplumun kültürel birikimini, dil anlayışını günümüze kadar taşımıştır.

Bu çeviriler, Türkçenin sesini bulmak açısından da anlamlıdır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AFACAN, Aydın (2003). *Şiir ve Mitologya*. İstanbul: Doruk.
- AYAŞLI, Münevver (1973). *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- BEYATLI, Yahya Kemâl (1999). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- BEZİRCİ, Asım (Halis Acarı müstearıyla) (1959). “İlyada Çevirileri ve Bay ‘Kim’ ”. *A Dergisi* 1(12): 1-3, 8.
- BEZİRCİ, Asım (1990). *Çok Kapılı Oda*. Üçüncü Bası. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- CANDAR, Avni (1940). “İlyada Tercümesi”. *Yücel Aylık Kültür Mecmuası*, 11(64): 187-192.
- DUYMAZ, Ali (2009). “Ömer Seyfettin’in Kaleme Aldığı Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12(21): 413-421.
- GÜRÇAĞLAR, Şehnaz Tahir (2006). “Tercüme Bürosu ve Bir Edebiyat Kanonunun Oluşturulması”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. 4. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 572-586.
- HALİS ACARI, (Asım Bezirci) (1959). “İlyada Çevirileri ve Bay ‘Kim’ ”. *A Dergisi* 1(12): 1-3, 8.
- Homer (1303). *İlyada*, Mütercimi: M. Naim Fraşeri. Lisan-ı Aslı-i Yunanî’den tercüme olunmuştur. Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla tab’ olunmuştur. İstanbul: Sahip ve Nâşirleri: Karabet ve Kasbar.
- Homer (1316). *İlyas Yahut Şair-i Şehîr Omîros*. Mütercimi: Encümen-i Teftiş ve Muayene Azasından Selanikli Hilmi, Yunanca Lisanından Tercüme Olunmuştur. Nezaret-i Celilesinin 566 Numaralı ve Fi 17 Teşrin-i evvel sene 314 tarihli ruhsatnamesiyle tab olunmuştur. İstanbul: Matbaa-yı Şirket-i Mürettibiyye, Nâşiri “Şems” Kütüphanesi Sahibi.
- Homer (1927). *İlyad İliade*, En Eski Yunan Şairi (Homère) nin Epopesi. Tercüme ve Hülâsa Eden Ömer Seyfeddin. Cihan Edebiyatında Numuneler. Maarif Vekâleti, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Homer (1940). *İlyada*. (Çev. Celal Arıkdemir), Eski Grekçeden Tercüme. *Türk Dili Belleten* seri II, sayı: 1-2: 87-94; sayı: 3-4: 119-128; sayı: 7-8: 164; (Birinci bölüm) sayı: 9-10: 148-160; sayı: 13-15: 173-185 (İkinci bölüm); sayı: 13-15: 186-198 (Üçüncü bölüm); sayı: 13-15: 198-208; sayı: 16-17:143-149 (Dördüncü bölüm); sayı: 16-17: 149-160; sayı: 18-20: 141-156 (Beşinci bölüm); sayı: 18-20: 156-171); seri III, sayı: 8-9: 115-125 (Altıncı bölüm).
- Homer, *İlyada*, (Çev. Dr. Arın (Saffet) Engin). Atatürkent, İstanbul, 1958.
- Homer (1961). *İlyada İlias Destanı*. (İkinci Basılış) (Çev. Ahmet Cevat Emre). İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Homer (1993). *İlyada* (7. basım) (Türkçesi Azra Erhat-A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları.
- Homer (2014). *İlyada Tanrıların Savaşı*. (Çeviren Derya Öztürk). İstanbul: Parola Yayınları.
- İmzasız (1863). “Avrupa Tarihinden”. *Tasvir-i Efkâr*. 58: 4.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012). *Türkçenin Dilbilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir (1958). “İlyada Çevirisi Üzerine”. *Yeni Ufuklar*. 7 (78): 170-174.
- KAPLAN, Ramazan (198). *Klasikler Tartışması -Başlangıç Dönemi-*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KAYAOĞLU, Taceddin (1998). *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.
- KUÇURADI, İoanna (1978). “Şiir Çevirisini Değerlendirme ve Türkçede Homeros”. *Türk Dili (Çeviri Sorunları Özel Sayısı)*. 322: 111-116.
- MATTHEW, Arnold (1941). (çev. Erol Güneş). “Homeros’un Tercümesine Dair”. *Tercüme*. I(7): 68-71.
- OKAY, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ömer Seyfettin (2001). *Bütün Eserleri Makaleler 1*. Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ömer Seyfettin (2001). *Bütün Eserleri Makaleler 2 Tercümeler*. Haz. Hülya Argunşah. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (1995). *Recai-zade Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanatı*. Ankara: . Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- ROHDE, Georg (1941). “Tercüme Dair”. *Tercüme*. 5: 475-478.
- SİNANOĞLU, Suat (1941). “Ahmet Cevat Emre’nin *Odysseia* Tercümesi Hakkında”. *Tercüme*, II(10): 344-353.
- Şemsettin Sami (1296). *Esâir*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- YAZICI, Mine (2005). *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*. İstanbul: Multilingual.
- YETİŞ, Kâzım (1996). *Talim-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- YÜCEL, Hasan Âli (1989). *Edebiyat Tarihimizden*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YÜKSEL, Süheyla (2012). *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi (1860-1908)*. Ankara: , Asitan.